

PETRICA NOVOSEL-ŽIĆ
Zagreb

ANALIZA GEOGRAFSKOG SADRŽAJA
GLAVAČEVE KARTE

THE ANALYSIS OF GEOGRAPHICAL CONTENT OF THE MAP BY STJEPAN GLAVAČ

This work is a kind of review of the map from 1673 made by Stjepan Glavač. The accent is on a few basic geographical elements which are the most frequent on the map. They are: relief, hidrography, especially rivers, and settlements. We have tried to analyze them by means of several indicators such as: the volume of geographic inventory, success of cartographic representation and its faithfulness level.

This map was very precious at the time of its appearance, and today it is estimated as an exceptional cartographic contribution to the cultural inheritance of Croatia.

Uvod

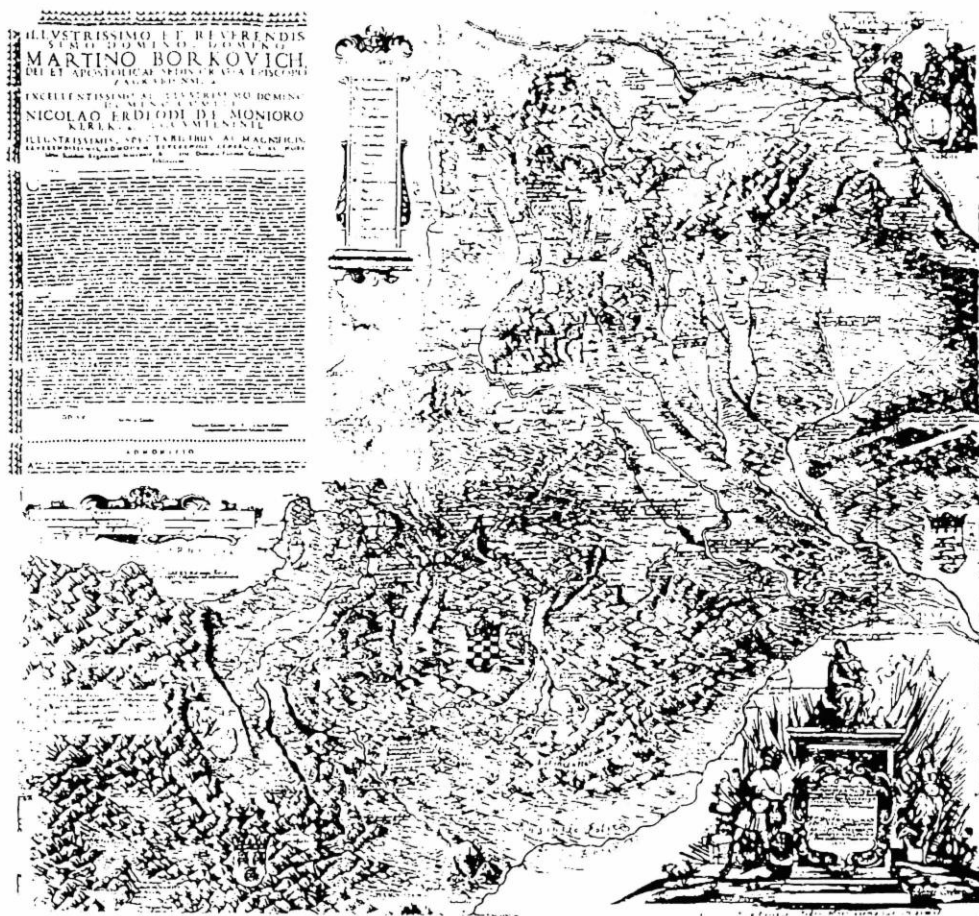
Stjepan Glavač je dugo vremena, no ipak kraće od nekih naših kartografa 16. i 17. stoljeća, bio malo poznat. Na njega i na njegovo djelo u prošlom stoljeću osvrće se I. Kukuljević, a u našem stoljeću daleko iscrpnije to čini M. Vanino, On prvi 1937. g. izdaje i pretisak Glavačeva zemljovida. Posljednjih desetljeća mnogo detaljnije analizira Glavačevo djelo M. Marković (1988., 1993.), a osvće se na njega i I. Macan (1995.). Izvješća na Znanstvenom skupu "Stjepan Glavač i njegovo djelo", održanom 28. studenog 1997. g. u Varaždinu, proširila su produbila spoznaaje na ovu temu s raznih aspekata. Dio toga je i priloženi članak. Osim radova navedenih autora, posebice M. Markovića, Glavačev zemljovid bio je temeljni izvor teksta koji slijedi.

Sukladno naslovu, to je analiza geografskog sadržaja obrađena geografskom metodom kroz fizičko geografske i društveno gospodarske elemente.

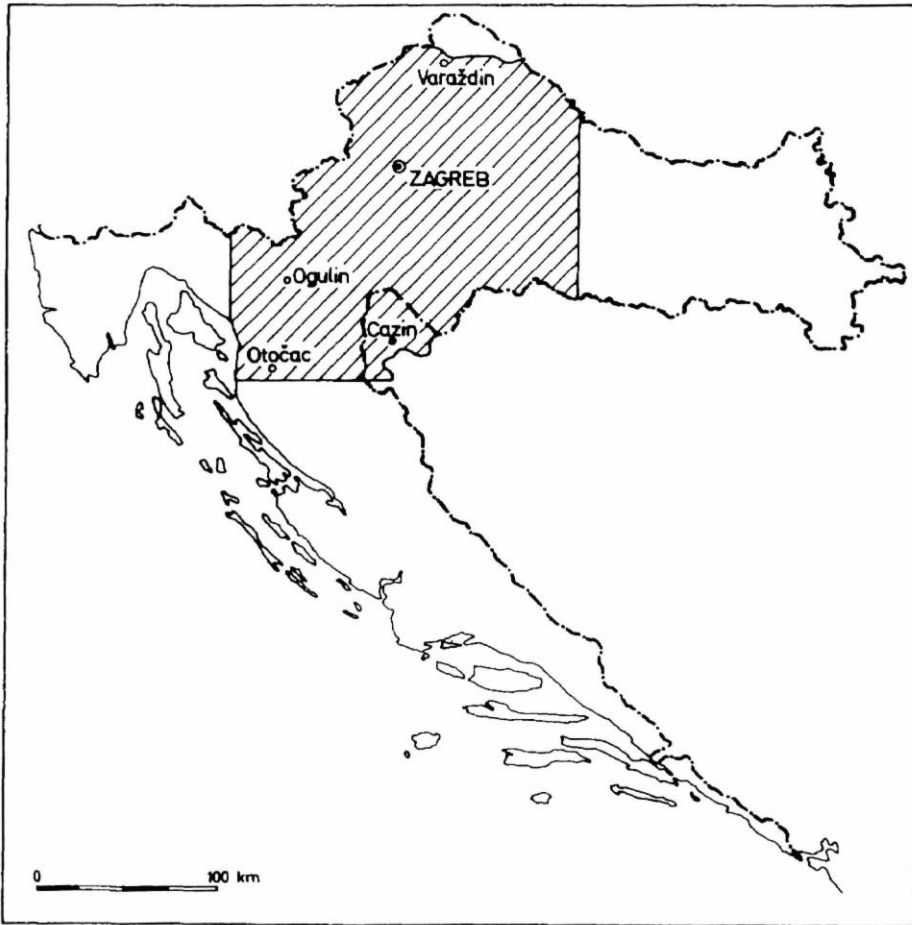
Od prvih Glavačeva karta donosi samo reljef i hidrografiju, a od drugih naselja djelomično i granice. Stoga je i tekst ograničen samo na njihovo razmatranje, i to s aspekta obima građe, vjernosti njenog prikaza i kartografski estetskog dojma.

Prostorni obuhvat i granice

Glavačev zemljovid kao zemljovid Hrvatske obilježava njegovo doba jer obuhvaća "ostatke ostataka nekoć slavnoga Hrvatskog kraljevstva" kako je to tužno morao ustvrditi Hrvatski sabor početkom 16. st. (I. Macan, 1995.). A to je prostor od Drave na sjeveru do srednjeg dijela Like na jugu, te od rijeke Sutle, Bregane, Kupe i dijela jadranske obale na zapadu do Une na istoku (Sl.

Sl. 1. Glavačev zemljovid Hrvatske iz 1673. godine

Sl. 2. Prostorni obuhvat Glavačevog zemljovida u odnosu na današnju Hrvatsku

1). Poznat i kao "reliquiae reliquiarum". Danas je navedeni prostor samo dio cjelovitog teritorija Republike Hrvatske, izuzev malog dijela između Bihaća i V. Kladuše. Tako se Glavačeva karta podudara posve ili djelomice s nekim suvremenim geografskim regijama i političko-administrativnim jedinicama-županijama (Sl. 2).

Od geografskij regija Glavačeva karta u cijelosti obuhvaća Središnju Hrvatsku, dio Gorske Hrvatske i vrlo mali dio regije Sjeverno Hrvatsko primorje.

Od sadašnjih dvadeset županija polovica ih se bar djelomice nalazi unutar granica Glavačeve karte. U cijelosti su to Varaždinska i Krapinsko-zagorska

županija, Zagrebačka i Karlovačka, zatim veći dio Koprivničko-križevačke, manji dio Bjelovarsko-bilogorske, Sisačko-moslavačke, Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije.

Granična crta je dvojaka na Glavačevoj karti. Ona ne znači svugdje pravu, čvrstu granicu. Na istoku i jugozapadu to je ravan rub karte, očito uvjetovan formatom tiskarskog papira, ali i nestabilnošću zbog turskih nadiranja. Međutim, na sjeverozapadu je ondašnja hrvatska granica prirodna i stabilnija te slijedi tokove rijeka Drave, Sutle, Bregane i Kupe te ide nekim planinama između. Granična crta je obilježena sredinom toka ovih rijeka, iako ne uvijek jednako jasnim kartografskim zakonom - isprekidanim crticama ili točkasto.

Geografski elementi

Kao što je uvodno naglašeno, ovaj podnaslov, raščlanjen na: reljef, hidrografiju i naselja, najčešće je uspoređivan s topografskim zemljovidima i temeljni je dio članka.

Reljef

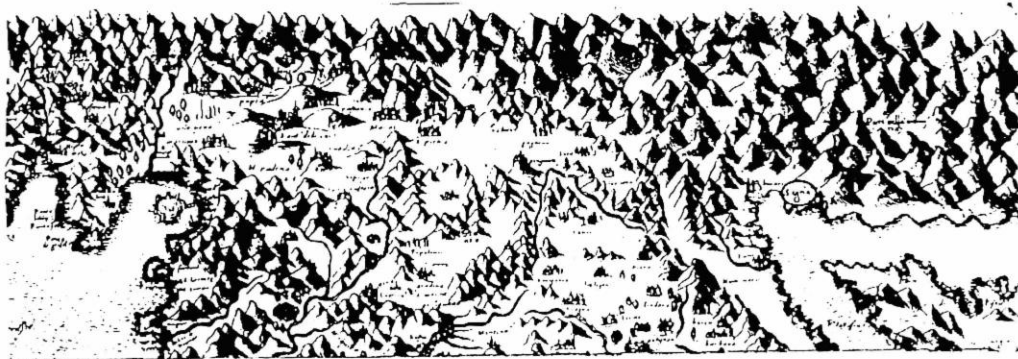
Najznačajniji, najdojmljiviji prirodno geografski element i u prirodi i na karti je reljef. Primijenjena metoda prikaza posebno ga ističe i na Glavačevu zemljovidu. Poput široke lente pruža se od jugozapada prema sjeveroistoku i daje pečat čitavom prostoru. Stoga, već samo letimičan pogled na zemljovid jasno ističe: visoko gorje Gorskog Kotara i Like na jugozapadu, koje prelazi u brežuljkasta, valovita pobrđa i u međuriječne nizine prema sjeveroistoku. Ovako izdiferenciran prikaz reljefa koji, više ili manje, općenito uzevši, odgovara stvarnosti zasluga je autorova crtačkog umijeća.

U predstavljanju reljefa imao je Glavač i ranije kartografske uzore. To bi mogla biti npr. karta Istre iz 1525. g. našeg kartografa P. Kopića, zatim karta Istre iz 1569. g. u obradi Bertellija. Obje karte su u dijelu Gorskog kotara prostorno poodudaraju s Glavačevim zemljovidom. Ali, dok su oni prikazivali reljef šematski zaobljenim krtičnjacima (Kopić) ili zubasto (Bertelli), Glavač je metodu krtičnjaka usavršio i nadišao ih (Sl. 3). On je na svome zemljovidu primijenio metodu perspektivno sjenčanih i iscrtkanih humaka. Njihovom veličinom i gustoćom iscrtavanja, ravnim ili zaobljenim, tanjim ili debljim crticama s izvorom svjetlosti na zapadu, Glavač je prilično uspješno predstavio razliku u plastici i pružanju reljefa, a u većem dijelu i u visinskim odnosima.

U najvišem dijelu na jugozapadu kao ulančano prostranije gorje autor označava Capela Mons i Plessivitza Mons. Uneseni su još Vratna istočno od Senja, Jurieve ztene istočno od Gackog polja. Zanimljiv je panoramski crtež "famosse Petre Klek" iznad Ogulina. Od nižih reljefnih oblika označena su i neka polja u kršu. To su veće Gadzkopolie, te manja Glavatsko i Guszitsevo Polie (naselja Glavace i Gušićevo u Gackome polju). Razabire se i Plaščansk

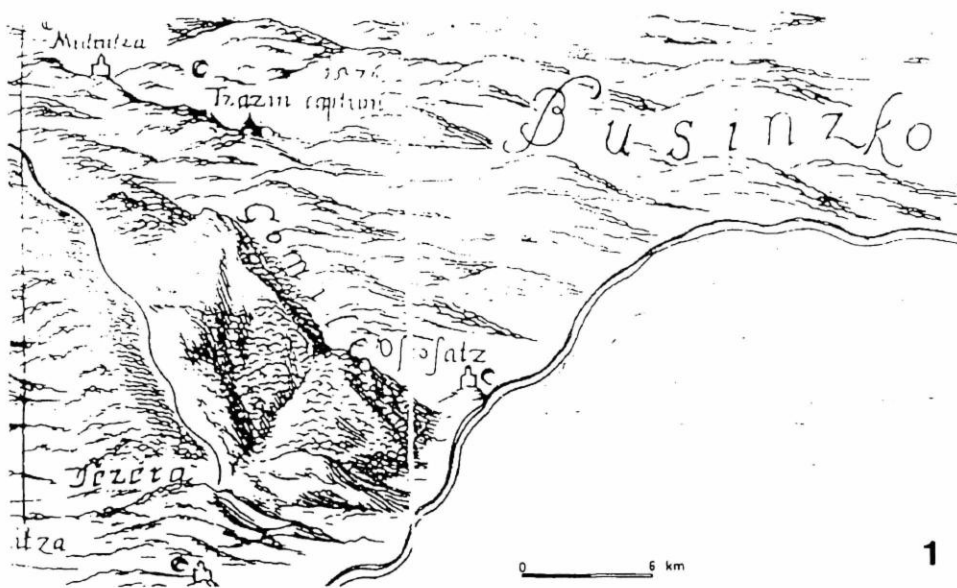
2

3

Sl. 3. Prikaz reljefa na zemljovidima: 1 - P. Kopića iz 1525. g. i 2 - F. Bertellija iz 1673. g. i 3 - S. Glavača iz 1673. g.

Sl. 4. Gomila Velika i Mala 1 - prema Glavaču, 2 - na topografskom zemljovidu

zaravan kao Plavsta Draga (naselja Plavča i Draga). Pitamo se zašto su u ovome gorskom dijelu oronimi malobrojni. Razlog tome može biti stručni, politički i osobni. Naime, izabrana metoda prikaza zbog tamnoće umanjuje čitkost u višim predjelima, nadalje ovi su krajevi bili manje izloženi turskim prodorima i na kraju, vjerojatno, autor ih nije temeljitije obilazio.

U dijelu između rijeka Kupe i Une neodgovarajućom "visinom", a ponekad i lokacijom, prikazane su npr. Businzka i Zrinska planina, te Petrova Gora. Po izražajnosti prikaza, dakle, po visini, posebno prve dvije spadaju u najviše na jugozapadu, a od njih su niže za gotovo 1000 m. Petrova Gora je, uz to, pogrešno locirana. Na ovoj, kao i na ostalim greškama ovog tipa, autoru se ne može zamjeriti. Naime, u to doba nisu još poznate metode mjerenja visina. Pa se i Alpe smatraju još visokima nevjerojatnih 30 km!

U ovome dijelu zemljovida zanimljivi su još neki elementi reljefa. To su dva panoramska prikaza Plessivitza Mons i Gomile uz lijevu obalu rijeke Une, te više reljefnih nizova izduženih uz rijeke.

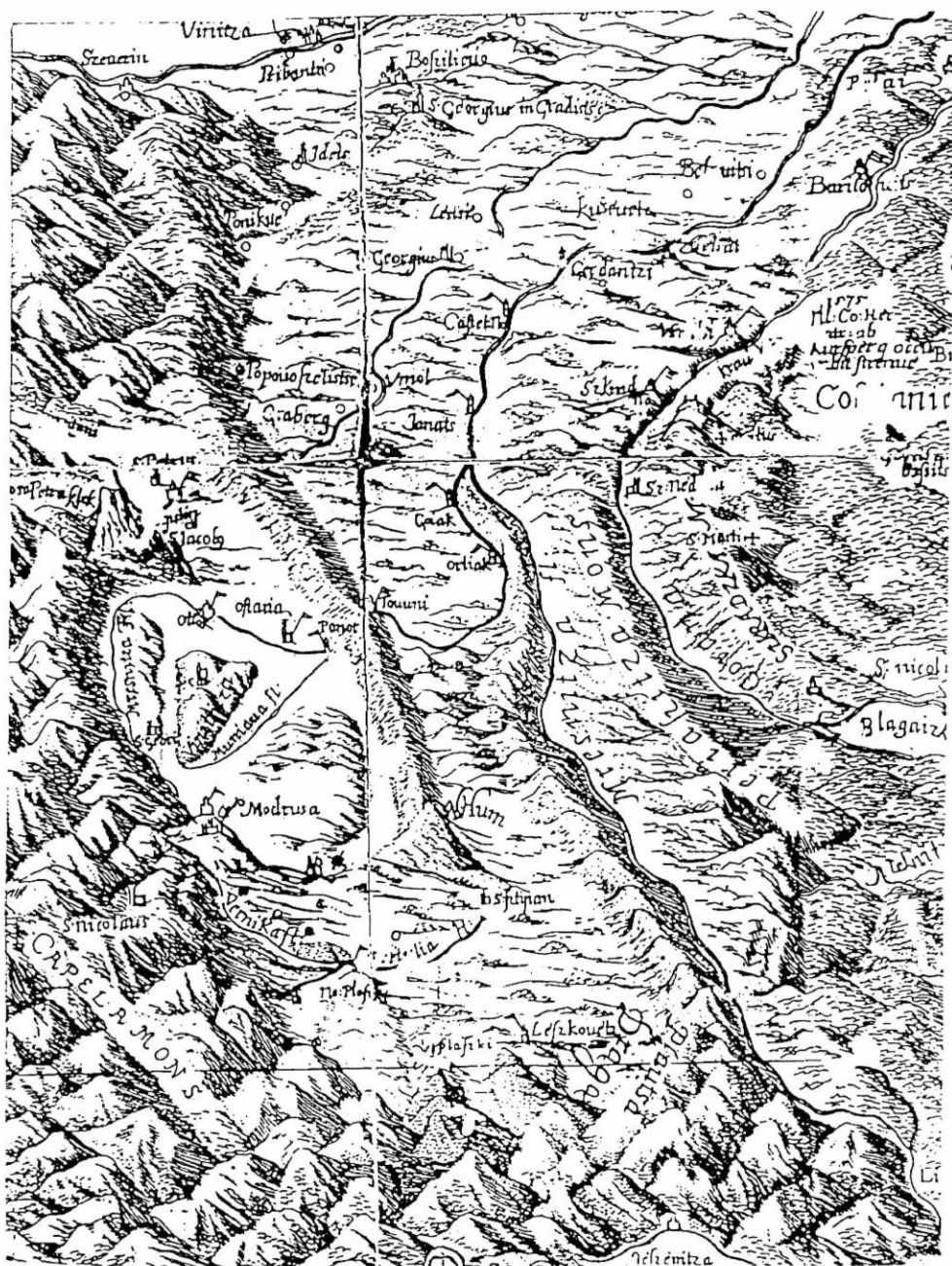
Uz Gomile nije ispisan apelativ Mons, M. ili Planina. Glavač je prilično vjerno i iscrtao manji južni brijeg - Malu gomilu 729 m i veći sličnog oblika Veliku gomilu 797 m, što se daje usporediti s topografskom kartom (Sl. 4). Međutim, planina je u odnosu na okolne objekte neispravno locirana. Prije svega, u odnosu na smjer velikog meandra Une, a Ostrosatz, koji je inače oko desetak kilometara zapadno od Gomila, autor ga locira istočno.

Na prilazu iz najvišeg gorja na jugozapadu u blaže središnje dijelove gustim, debljim, ovalnim crticama ucrtno je više reljefnih nizova meridionalnog smjera. Među njima se ističu četiri najzapadnija između rijeka Dobre i Korane (Sl.5).

Prvi najkraći niz pruža se na samome rubu visokog gorje od Kleka do Modrusa. Njime je naglašen istočni završetak visokog gorja na tome dijelu. No, uspoređujući s topografskom kartom, mogu se utvrditi vrhovi iznad 800 m n v. Zo su počem od sjevera: Klek 1182 m; Sovenica 850 m; Stožac 810 m; Rupčićeva glava 821 m; Zagorska kosa 834 m, te Kalska glavica 886 m. Ovakve visine opravdavaju izabrani snažni prikaz.

Drugi, najistaknutiji niz pruža se od Szeverina (Severin na Kupi) do M. Huma sjeverno od Plaškog. Duž njega Glavač je označio i neka naselja: Idets (Jadrč), Ponikve, Popouosrelistse (dans vjerojatno lokalitet Selišće - Marković 1988.), Graberg (Grabrk), Touuni (Tounj). Pratimo li ovaj reljefni niz na suvremenoj topografskoj karti počam nešto zapadnije od Severina, susrećemo: Vučnik 587 m, Gložec 696 m, Komarica 640 m, Veliki vrh 750 m, Vitkovec 630 m, Bogdanov vrh 512 m, Pečenica 565 m; između njih i južnije još više vrhova između 400 i 500 m visine do međašnog Huma 863 m.

Treći, pomalo imaginarni niz, oblikuje se poput pijavica iz Liubisa M. (Ljubča planina i vrh 549 m). Prati lijevu obalu Mrežnice sve do utoka Tounjčice u Mrežnicu. Ovaj niz je niži od ostalih i nizvodno se sustavno sni-

Sl. 5. "Gusjeničasto" istaknuti reljefni nizovi

zuje, na što upućuju slijedeći vrhovi praćeni na topografskoj karti: Lipov vrh 579 m, Popoviće vrh 480 m, Krć 422 m, Pravidenca 398 m i prema utoku Tounjčice gubi se u više kota visine između 250 i 300 metara. Između ova dva posljednja niza južno od velikog, vjerno ucrtanog meandra Tounjčice, perspektivno su osjenčani, ali neimenovani humovi Kamenica 358 m, Brezovica 475 m i Babina gora 407 m.

Četvrti ovako prikazan niz prati dio lijevog toka Korane od Blagaicki (Hrvatski Blagaj) na jugu pa nizvodno do Szkrada gdje blago završava iscrtan kraćim crticama. Ovaj niz obilježen je kao Periatzitza Mons (naselje Perjasica). Međutim, sve je ovo nisko pobrđe s kotama 200-400 metara, kojem nije prikladna ovakva signatura. Usporedno s Periatzitza Mons, duž desne obale Korane je blago prikazan Skradzka M (Skradska Gora sa Velikim vrhom 429 m). Južnije od ovog niza obilježene su blaže Melnitza M. (Melnica 518 m), Skradzka M. koja netočno prema sjeveroistoku prelazi u Petrovu goru, koja je inače jugoistočno. Po Glavaču locirano sjeverno, a zapravo je južnije od Slunja. Jugoistočnije u pravilnom dobrom prostornom odnosu locirana je Masuina M. (Mašvina gora i istoimeni vrh 577m). Još južnije već spomenuta Liubisa (Ljubča gora i vrh 549 m) što je Glavač netočno locira između inače preblizu ucrtanih izvorišta Mrežnice i Slušnice.

Veliko prostranstvo između rijeka Save i Drave obilježavaju pretežno ravnice i blaža uzvišenja između njih. Poneka su niža od njihove prirodne vrijednosti. Tako npr. Medvednica, koja je gotovo dvostruko viša od već spomenutih Businske, Zrinske i Petrove gore, nije odgovarajuće istaknuta, pa čak nije ni imenovana. Ublaženo to vrijedi i za Ivanstitszu M. (Ivančica). Sjevernije od nje granično su položene Matzek, Kamenitza M, koje su, u biti, jedinstveni gorski sustav Macelja.

Međurječno gorje označeno kao Ljubestsitza M. (naselje Ljubeščica) i Kamnitza M. u biti su Kalničko gorje, na koje se prilično grafički istaknuto nastavlja neimenovana Bilogora. Južnije, podjednakim intenzitetom unesene su Megiuretska M. i Garjevitza M. (na topografskoj karti šuma Garjevica zapadno od Garešnice). Obje planine su dio Moslavačke gore koju siječe istočni rub karte. Oronim Moslavačka gora nije ispisan na vrlo uočljivoj, za njega predviđenoj "bijeloj traci".

Hidrografija

Dok u zapadnom dijelu zemljovida prevladavaju gorja, shodno obilježjima prostora, srednji i istični dio protkani su rijekama - nazastupljenim hidrografskim elementom. Proizvoljno odabranim kartografskim znakom Glavač je rijeke izdiferencirao po veličini. Tako su najvećim rijekama, Savi i Dravi, obje obale povučene dvostrukim tankim linijama s razmakom od 2-4 mm (cca 500 do 1000 m, što, naravno, nije u skladu s mjerilom karte).

Na rijeke srednje veličine, Kupu, Mrežnicu, Koranu, Unu, te na njihove manje pritoke i na brojne potoke ukazuju njima odgovarajući znakovi. Najčešće tanka-crta u gornjem toku prelazi u dvostruku ili samo podebljanu prema ušću, što općenito odgovara stvarnosti. Izuzetak je prenaplašena ponornica Gadzka Fl. u Lici.

Nastojanje autora da i kartografskim izražajem zadovolji umanjuje zamjerke za poneku geografsku netočnost. Jer i njih, što je potpuno razumljivo, ima.

Sve imenovane, pa čak i većinu neimenovanih manjih rijeka i potoka, možemo prepoznati. No, one na Glavačevu zemljovidu ne slijede detaljno svoj prirodni tok, a što bi, s obzirom na veličinu mjerila, trebale. Tako su neki tokovi produljeni, drugi skraćeni ili odveć približeni u odnosu na prirodnu duljinu i položaj, pa i nazivima zamijenjeni.

Nadalje, i neki meandri su "ispeglani", prelocirani, anepostojeći naglašeni. No, zamjetna je ispravnost prikaza onih tokova koje je autor bolje poznao. Ali, mnogima je pristup bio veoma otežan, što se odgovarajući održava.

Ne nalazimo dovoljno čvrsto obrazloženje pri ispisivanju kratice apelativa flus nekad velikim, nekad malim slovom.

Duž središnjeg dijela karte ističe se rijeka Sava - Szavus Fl. sa svojim pritokama. Sam tok Save obuhvaćen je između ušća Krke na zapadu do ušća Lonje na istoku. Na tome dijelu Glavač ucrtava, uz glavne, i neke manje pritoke. Jer i sam, uvodno, na tu temu kaže da su i manji potoci ponekad važni radi orijentacije. Najvažnija desna pritoka Save je Kupa - Colapis Fl. pa je izdvajamo u ovom osvrtu, dok su ostale samo veći potoci. To su: Bregana fl. kojom ide granica prema jugu i Gradna fl. na zapadu, te potoci Blinja (nije imenovana), Paztusa fl. (Pastuša) i Gradutza fl. (Graduša) na istoku.

Lijevi pritoci počinju s graničnom rijekom Sutlom. Szutla Fl, slijedi Crapina fl., zatim pet neimenovanih potoka što se slijevaju s Medvednice i Lonja Fl.

Duž toka Save ispravno je prikazan konkavan luk kod Zagreba kao i promjena njegova smjera nešto istočnije. I neki meandri istočno od Siska, iako nisu sasvim precizno locirani, mogu se prepoznati. Međutim, veliki meandar kod Siska ne odgovara stvarnosti. On je, dakle višak, dok upravo tu na ušću Kupe nedostaje veliki kupski meandar.

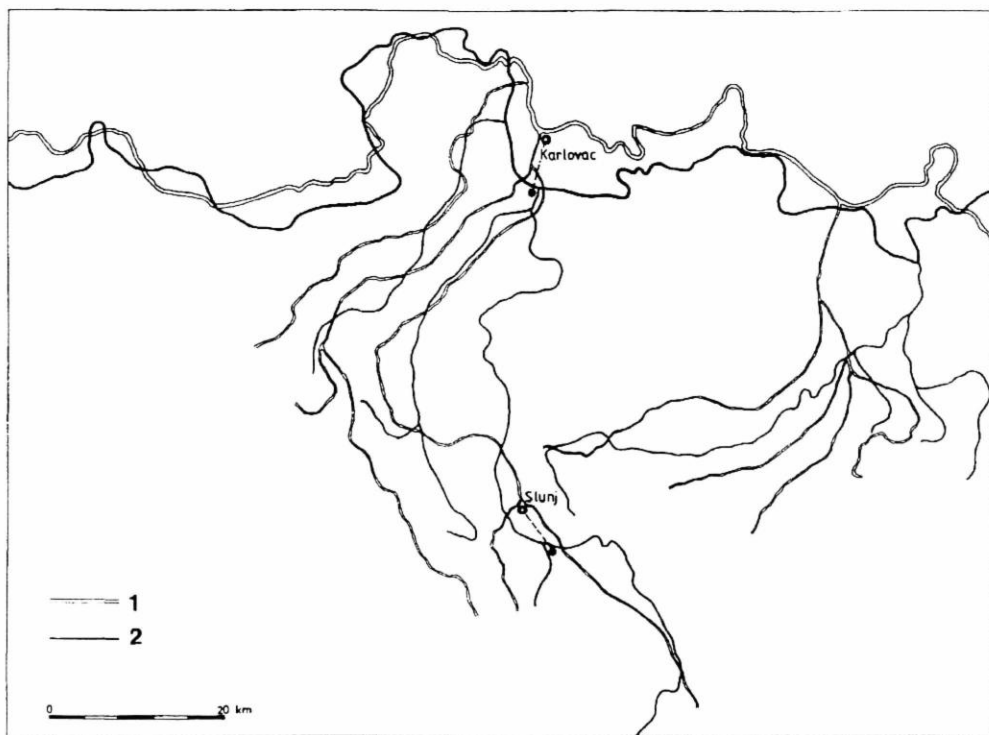
Iako je samo pritoka Save, na Glavačevoj karti više od matične rijeke ističe se Kupa. Obuhvaćena svom dužinom toka ona dominira središnjim dijelom prostora i dijeli pretežno gorovit južni od nižeg, blažeg terena sjeverno. Kombiniranom tehnikom iscrtavanja obale Kupe kao da se željela istaći njezina kompozitnost. Naime, do Broda na Kupu to je samo vrlo tanka crta, zatim se ucrtavaju obje obale nejednakog razmaka (od 0,5 do 2 mm) i debljine.

Osim toga, lijeva i desna obala naizmjenice se iscrtavaju ponegdje debljom ili pak dvostrukom crtom.

Kupa je prikazana prilično vjerno. Osim besprijekornog smjera toka zapad-istok zadovoljavajuća su i njezina povijanja, iako su, suprotno stvarnosti, negdje potisnuta, a drugdje prenaplašena. Tako su kod Glavača prilično ublažena povijanja toka kroz Gorski kotar, a potpuno je izostavljen i dvostruki sisački meandar. Prenaplašen je meandar uzvodno od Pokupskog ne samo kao dio toka Kupe, već i grafički, pa se doima poput spomenika u središtu karte.

Dobro je ucrtano najveće povijanje rijeke Kupe od Marin Dola do Karlovca (iznad crte duž $45^{\circ} 30'$ sjeverne geografske širine) kao i meandar kod Farkašića i nešto otvoreniji nizvodno sve do Petrinje.

Zanimljivo je razmotriti splet većih desnih pritoka Kupe i usporediti ih sa suvremenom topografskom kartom (Sl. 6). To su: Dobra fl, Mresniza fl, Corana i Glina Fl. Sve su one, prema Glavaču, "pomaknute" k zapadu.

Sl. 6. Kupa s pritokama - usporedba Glavačeva prikaza (1) sa suvremenim zemljovidom (2)

Rijeka Dobra, prema Glavaču, teče od Ogulina gotovo paralelno s Kupom, tj. zapad-istok, a na tom dijelu ona ima izraziti dinarski smjer, tj. sjeverozapad-jugoistok. Dalje do ušća vidi se podudarnost smjera sa stvarnim tokom.

Južnije od Dobre u Ogulinsko plašćanskoj zavali unesen je čitav splet ponornica. To su oko Veljuna i Podveljuna što ih Glavač istaknuto iscrtava i obilježava kao Mresnitzza Fl., koja kod Tounja prelazi u Tounjčicu, Muniava fl (Munjava), a nešto južnije od Modruša Vernika fl. i Dretulia fl. (Dretulja).

Korana i Mrežnica teku paralelno meridijanskim smjerom prateći dijelom ili u cjelini dva već spomenuta, grafički istaknuta gorska niza. Za razliku od Mrežnice, koja je tek neznatno iskrivljena u izvorišnom dijelu, gornji tok Korane autor je osjetno pojednostavio u vidu gotovo ravne crte sve do iznad Slunja. Tako je izostao njezin izrazito naglašen meandar u tom dijelu toka. I tok pritoke Slušnice je produžen, što ne odgovara stvarnosti. Bez obzira na ove i slične, uvjereni smo, neželjene greške pri unošenju tokova, treba istaći kako su sva riječna naselja u odnosu na rijeku točno locirana.

Između ovih dosta istaknutih rijeka do porječja Gline prema istoku prostor je bezvodan. Tu su izostavljeni veći tokovi Trepče i Golinje. Tek iz Petrove gore izvire Hutina fl. (V. Utinja) i utječe u Kupu.

U porječju rijeke Gline najvjerodostojniji je sam glavni tok, tj. rijeka Glina, koja, uglavnom, ima ispravnii smjer. Međutim, desni pritoci Gline što ih Glavač unosi Maia fl, Buzeta fl, i Brutsina fl. (Bručina) "izmiješani" su međusobno. Prema autoru, najističniji tok - Bručina je pritoka Buzete - u sredini -, a ova je pritoka Maaje koja se, kao najzapadnija, ulijeva u Kupu. Stvarno stanje je drugačije. Buzeta se, kao samostalni tok, zapadno od Maje ulijeva u Kupu, a Bručina je desni pritok Maje, pritoke Gline.

Lijeve pritoke Kupe manje su značajne. No, Glavač ucrtava čitavo porječje Kupčine koje odvodnjava jugoistočne padine Žumberka. Tu imenuje potoke Volavia fl. (Volavje naselje) i Vranovitztsa fl. (Vranov Dol, naselje).

Očito je više manjih protoka što u raznim smjerovima presijecaju, protječu kroz Vukomeričke gorice, Glavač predstavio jednim, ali predugačkim tokom Kravarssitza fl. (Kravaršćica). Najveća lijeva pritoka rijeke Kupe, Odra, koja teče Turopoljem i u Kupu se ulijeva kod Siska, nije imenovana.

Među lijevim pritokama Save ističe se Lonja Fl. sa svojim lepezastim porječjem. Ono zauzima velik dio međurječnih nizina. Mjestimično su močvarne i nepristupačne. Osim toga, pustoš karte ukazuje i na granični prostor prema turškoj Slavoniji, pa ga Glavač nije mogao obilaziti i vjernije prikazati.

Naznačeni tokovi prilično su uspješno prikazani, bar u, kao i obično, općenitom smjeru. To su veće pritoke: Zelina fl., Tsernetz fl., (Červec),

Tsasma Fl. (Čazma), Velika fl. Od manjih navedeni su u izvorišnom, gornjem toku Lonje Bedenitza fl. i Paka fl. Smatramo da je ovome porječju, s obzirom na veličinu, preuveličano značenje.

Najmanje je istaknuta, baš kao i u stvarnosti, hidrografska situacija oko Zagreba. Stoga i svih pet potoka što dotiču iz Medvednice Glavač nije imenovao.

Crapina fl. sa svojim porječjem lijepo se ističe u zagorskom kraju i sasvim je zadovoljavajuće predočeno. Glavni tok - Krapina se razdvaja kod Trgovišta u dva dijela na Krapinu i Krapinčicu. U planini Ivančici izvire više tokova, od kojih su samo dva imenovana: Szutinzka fl. i Zlatarszitza fl. Dobro je ucrtan i tok Horvatzka fl. (Horvatski P.) koji se ulijeva u Krapinčicu.

Najzapadnija, ujedno granična, je Szutla Fl. Osim ispravnog povijanja kod Klanjca, rijeka Sutla duž čitavog toka zadržava izrazito meridijanski smjer, što samo mjestimično odgovara prirodnoj stvarnosti.

Tok rijeke Drave - Dravus Fl. svojim položajem asocira na asimetrična krila ptice koja kao da se, u ulozi čuvara, nadvila nad čitavim prikazanim, a još sačuvanim prostorom Hrvatske.

Izuzev mikrohidroornamentike, što je čini splet bezbrojnih meandara, međusobno paralelnih rukavaca, mrtvaja, jaruga, osnovni smjer toka Drave u ovome dijelu uvelike odgovara stvarnim prilikama. On je neešto kraći samo u dijelu od Varaždina do ušća Mure istočno, dok zapadno od Varaždina sviše idealiziranim lukom "skriva" inače vrlo izrazit meandre od Svibovca preko Ormoža do Zavrča, mjesta gdje granica Hrvatske skreće na jug.

Jedina značajna lijeva pritoka Drave u ovome dijelu toka je Mura fl. te njezina lijeva pritoka Canisnitza fl.

Pet desnih tokova s veoma istaknutim rukavcem Stara Drava hidrografski obilježav ovaj dio Dravske nizine, te osojnih prigorja Ivančice, Varaždinsko topličkog i Kalničkog gorja. Posljednja su kod Glavača obilježena kao Ljubestsitza M. Kamnitza M. Među ovim tokovima ispravno dominiraju Bednja fl. i Plituitza fl., koje, poput ostalih, imaju ispravan smjer. No, ipak nisu besprijekorno unesene. Plitvica je, prema Glavaču, lijeva pritoka Bednje, umjesto desna pritoka Drave. Nadalje, njen tok istočno od Varaždina udaljava se od Drave u suvišnom konkavnom luku. Uz to, istaknuti meandri u gornjem toku ne odgovaraju stvarnosti.

Slično je i s Bednjom. Gledano u cijelosti, njezin ispravan tok ističe zanimljive i dobre i loše detalje. Tako treba izdvojiti veoma uspješno predočeno najizrazitije povijanje Bednje u sredini toka nedaleko N. Marofa, pa je tako dolina podijeljena na dva gotovo simetrična dijela, zapadni i istočni, unutar kojeg su naselja Ključ i Oštrice (Ostritze). Ovim povijanjem Bednja inače obilazi s juga Varaždinsko topličko gorje.

Za razliku od ovog, uzvodno kod Ivanca ucrtano je konkavno povijanje gotovo istih razmjera, što ne odgovara stvarnosti kao ni položaj ušća neimenovane rječice - Voće. Naprotiv, na ovome dijelu povijanje toka ima konveksan oblik manjih razmjera.

Hidrografski sadržaj Drave dopunjuju još tri mjanja toka što se ulijevaju u Dravu jugoistočno od ušća Mure. To su: Rassinia fl. (ma top karti ispisan Gliboki ili Gluboki Potok), zatim neimenovana Koprivnica tok na kojem je Caprontza (Koprivnica) pa je to

zapravo Koprivnička rijeka ili Koprivnica. Treći, najkraći, također neimenovani tok što protječe kroz Novi Grad Podravski, mogao bi biti Komarnica. Glavač je tu ispisao i nejasan toponim Camarrasea ili Caernarcasti što podsjeća na Komarnicu. Potok Komarnica utječe u vrlo istaknut rukav Drave.

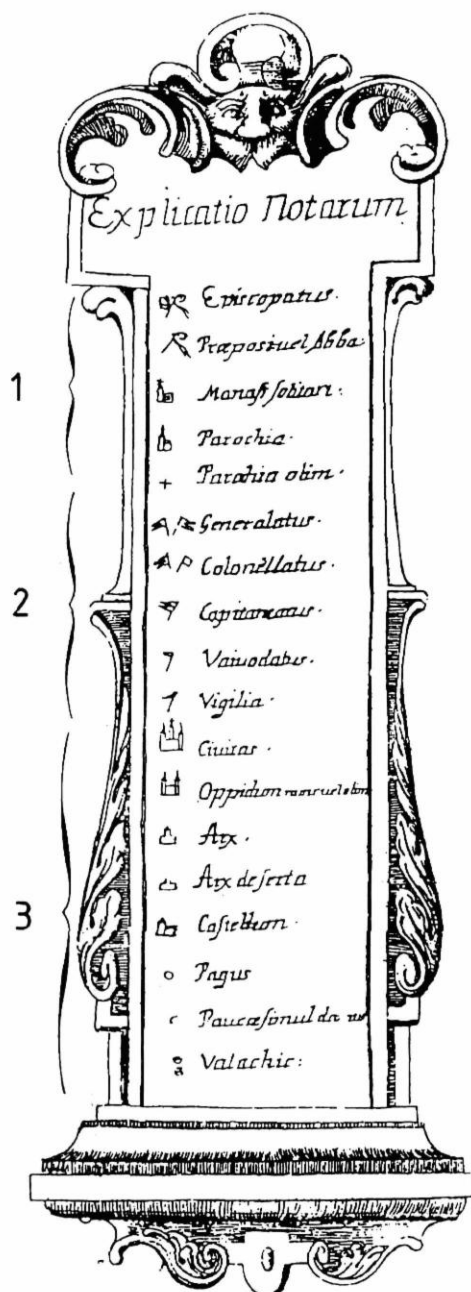
Dio toka rijeke Une od Bihaća do Dubice čini jugoistočnu granicu obuhvaćenog prostora, a kojoj se Glavač očito nije smio ni mogao približiti. Stoga, Una, prikazana kao blago valovita linija, ispravno zadržava samo glavni smjer bez naznaka njenih karakterističnih povijanja. I inače razgranato porječje Žirovca, lijeve pritoke Une, Glavač je sveo na jedan omanji neimenovani tok.

Od ostalih hidrografskih elemenata nezaobilazna su Plitvička jezera. No, njihova lokacija na Glavačevu zemljovidu zbunjuje. Ona je dobra u odnosu na, kako je već istaknuto, pojednostavljenu i skraćenu rijeku Koranu, ali ne i u odnosu na ostali okolni sadržaj - Gomile, Rakovitza i drugo (Sl. 4). Autor ih obilježava kao Jezera - istovremeno u značenju apelativa i limnonima. I očito nema sumnje da se naziv odnosi na Plitvička jezera. Ipak, treba reći da u široj okolici između planina Gomile i Plješevice i na suvremenim zemljovidima ima toponima, kao npr.: Jezerina, Jezero, Jezera (dva puta), što bi se moglo sažeti u pluralni oblik - Jezera. Kako bilo da bilo, lokacija Jezera uvjerljivo ukazuje na poteškoće na koje je Glavač nailazio prilikom provjeravanja geografskog sadržaja svoje Hrvatske.

Naselja

Od sveukupnog društveno-gospodarskog sadržaja na ovome zemljovidu bogato je predstavljen samo jedan element. U ovu skupinu spada i ranije kratko opisana granična crta. Ipak začuđuje što Glavač nije unio ni jednu stazu, put, jer, iako vrlo loši, oni su ipak postojali.

Budući da su naselja detaljno obrađena (Marković, 1988. i 1993.), to ćemo se osvrnuti na njih samo općenito. Naselja su autoru bila, izgleda, najvažnija. S obzirom na njihovu brojnost (oko 450 imenovanih i blizu 150 neimenovanih) i tipove, gotovo bi se ova karta mogla obilježiti kao tematska karta. Reljef i rijeke u takvom slučaju su pomoćni, ali neophodni elementi koji su poslužili za točnije lociranje naselja. Važnost naselja ogleda se i kroz tumač znakova -

Sl. 7. Tumač znakova za naselja na Glavačevu zemljovidu: 1 - crkvena; 2 - vojna; 3 - civilna

explicatio Notarum -, a koji se samo na njih odnosi. I to prilično detaljno. Naselja su izdeferencirana međusobno s 18 kartografskih zankova (Sl. 7). Međutim, pri njihovu ucrtavanju na samoj karti Glavač je vršio i manje dopune koje nisu u legendu unesene. Znakovi za naselja, nadalje, nisu tehnički besprijeckorni. Tako, kod dvodjelnih znakova često su zamijenjena mjesta, pa je npr. zvonik lijevo od crkve, dok je prema legendi obrnuto. Ili nekoliko vrsta zastavica koje označavaju određene tipove vojnih naselja širom karte "vijori" u smjeru suprotnome od oznake u legendi. Nedostaju objašnjenja za naselja obilježena višestrukim znakovima i slično.

Ali bez obzira na ove nedostatke, strpljivom analizom i uz dodatne geografske i povijesne izvore mogu se dobiti pouzdane i zanimljive informacije o svim tipovima naselja što nam ih Glavač donosi, a koja su postojala u njegovo vrijeme.

A koji su to tipovi? Prije svega, 18 kartografskih znakova naznačenih u legendi dade se, temeljem njihove funkcionalne raznolikosti, vrlo jasno svesti u tri skupine. Unutar njih razlikujemo detaljnije pojedine tipove. To su naselja:

1. crkvenog obilježja s pet tipova: naselja kao sjedišta biskupije, opatije, stana, župe i napuštene župe,
2. naselja vojnog obilježja s pet tipova: tj. naselja sa sjedištem generalata, pukovnije, satnije, vojvode i stražarnice i
3. naselja civilnog obilježja s osam tipova: grad, grad utvrda, kula, napuštena utvrda, kaštel, selo, zaseok i vlahište.

Ovakva podjela potvrđuje višestruko značenje karte, crkveno, civilno, strateško i vojno. Pribrojimo li tridesetak pretežito povijesnih bilješki vezanih uz bojeve s Turcima, ova karta je i povijesni izvor predstavljen jezgrovito - kartografski.

Da bi se sustavnije mogla izvršiti željena analiza ovog obimnog društveno-gospodarskog elementa - naselja na Glavačevom zemljovidu i da bi se mogle bolje uočiti neke njihove specifičnosti, karta je podijeljena u dva dijela. Jednostavno na sjeverni i južni dio. Granica među njima ide rijekom Kupom i dijelom roka Save istočno od Siska.

Neznatno veći sjeverni dio na koji otpada oko 54% od cjelokupno prikazanog prostora obilježava pretežito ravnica iz koje se izdiže međurječno gorje na istoku i Zagorje na zapadu. Južno od savske nizine ovamo su uključene Vu-komeričke gorice i Žumberak koliko ga karta obuhvaća. Na dio južno od Kupe i Save otpada preostalih oko 46% prostora koji je morfološki najistaknutiji na zapadu, te prelazi blago u mirnije gorje prema istoku, iako ga Glavač ponegdje neutemeljeno naglašava.

Sukladno reljefnim razlikama istaknute su razlike i u gustoći naselja pa ih je u sjevernom nizinskom dijelu više, a u južnom gorskom dijelu manje.

Glavač je kartografskim znakovima iscrtao i nazive ispisao za oko 455 naselja različitog tipa i funkcije. Osim toga, oko 130 ucrtanih znakova ukazuje samo na lokaciju sela, zaseoka i vlahišta. Mnogima nije znao točno odrediti naziv. Od sveukupno oko 585 naselja u sjevernom dijelu, koji je samo za 8% veći, unesena su 452 ili 77,3% naselja, odnosno 332 ili 73,5% imenovanih i 120 ili 92,3% neimenovanih. Iz ovoga slijedi i njihova veća gustoća. Pa na svako naselje otpada ok 29 km².

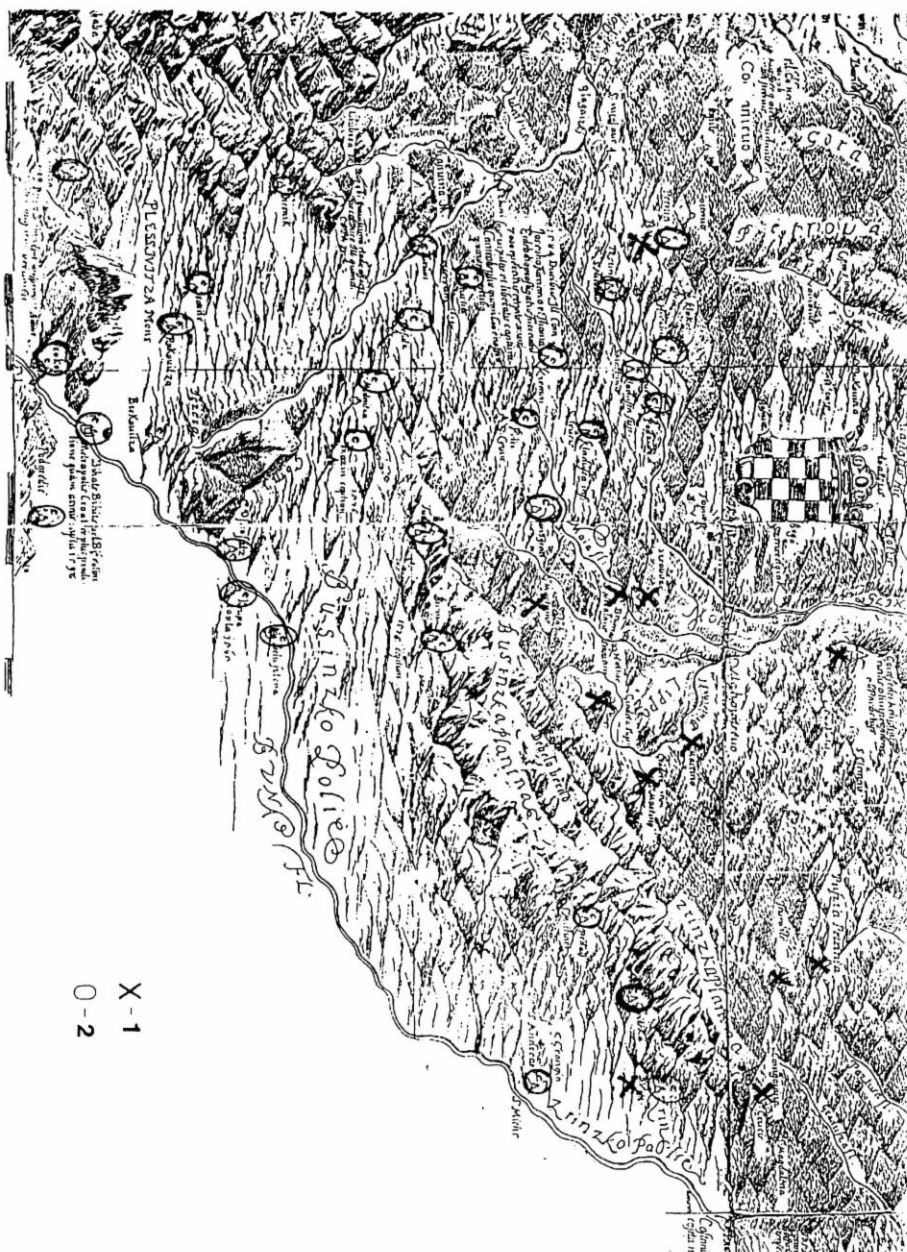
U južnom gorskom dijelu malobrojnija naselja su i rjeđa. Preostalo ih je 133 ili 23% sveukupno. Od toga su 123 ili 27% imenovana, a samo 10-tak ili 8% su neimenovana. To su sela i zaseoci uz Kupu južno od Metlike i oko ušća Dobre. Njihova gustoća je gotovo tri puta manja - na jedno naselje otpada oko 83 km².

Osim razlika u gustoći naselja, znakovita je i prostorna razlika u tipu naselja. Ona je odraz političkih i vojnih zbivanja. Tako se u južnom dijelu posebno izdvaja prostor trokutastoga oblika istočno od rijeke Mrežnice, a između Une na jugoistoku, te Kupe i Save na sjeveru.

Naime, u tom prostoru, prema Glavaču vrlo slabe naseljenosti, ucrtane su isključivo utvrde, utvrđeni gradovi kojih istina ima i drugdje. No, njih 30-ak dopunjeno je i turskim simbolom - polumjesecom (Sl. 8). I takav znak nedostaje u legendi. Osim ovih, tu ima 15-ak znakova koji otkrivaju porušene utvrde, gradove i napuštene župe, odnosno porušene crkve. Uvjerljiviji tumač o zbivanjima i stanju u ovom prostoru suvišan je. Pomoću kartografskih znakova dovoljno jasno "čitamo": Turci, bitke, proganjanja, pustošenja, osvajanja.

Veoma su rijetka naselja i u zapadnom gorskom predjelu. No, tu se izmjenjuju naselja svih triju skupina. Najviše ima župnih mjesta - oko 20-ak. Tu su i dvije biskupije Segnia (Senj) i Modrusa (Modruša). Između Kupe i Dobre, te uz samu Dobru, osim nekoliko župa, označeno je i više sela kao Male Drage, Verbouzko (Vrbovsko), Goimeir (Gomirje) itd. Južnije, prema Ogulinsko plaščanskoj zaravni i Lici unesena su naselja, odnosno utvrde vojnog značenja. Među njima i Senj, a u blizini Fortezza. Kao veći grad ovamo spada i Carlostadium (Karlovac) koji je, osim bedemima, označen i kao generalat.

Čitav prostor sjeverno od Kupe i Save podjednako je raznolik u prikazu naselja. Tu se izmjenjuju središta župa sa selima i zaseocima. Označeno je 80-ak župa. Samo između Bednje i Drave ima ih 15-ak. Svega nekoliko znakova, u ovome slučaju križića, ukazuje na napuštene župe ili, možda, samo na ruševne crkve. Česte su oznake za gradine, dvorce, posebno, što je i za očekivati, u Hrvatskom zagorju. Samo nekoliko ih ima južno od Save, u Turopolju. Nije sasvim jasno da li je Glavač veličinom znaka međusobno diferencirao

Sl. 8. Odras turskih provala na Glavačevcu zemljovidu: 1 - porušena naselja, crkve; 2 - osvojena naselja

veličinu dvorca. npr. za Taborszko (Tabor) znak je veći nego za Lukouetz (Lukovec), što odgovara stvarnosti. Sela i zaseoci svuda su razasuti. Podosta neimenovanih naselja ima u Hrvatskom zagorju, u poriječju Lonje, zatim po Žumberku i po Vukomeričkim goricama. Ima ih i istočno od Velike rijeke (Velika fl.), pritoke Čazme (Tsasma fl.). Ali to je dio šireg, gotovo nenaseljenog predjela koji se pruža istočno od linije Sisak-Kamnik. To je posljedica ne samo prirodnih nedaća - močvarni predjeli, već i politička prilika. Stoga, ipak, jedino u ovome dijelu susrećemo naselja vojnog tipa, uglavnom nižeg ranga - sjedišta vojvode i stražarnice.

Kao najveći gradovi s više funkcija, i crkvenih i vojnih i civilnih, jesu Zagabria (Zagreb), Varasdinum (Varaždin), Caprontza (Koprivnica) i Crrisium (Križevci).

I neka manja naselja često su označavana dvostrukim znakom, tj. prema funkciji npr. Ludbreg kao grad, kao župa i kao utvrda.

ZAKLJUČAK

I nakon 326 godina od tiskanja geografske karte Hrvatske autora Stjepana Glavača ona zaokuplja pažnju i interes stručnjaka raznih profila. S mnogo opravdanja i geografe. Stoga su u priloženom radu analizirani najistaknutiji geografski elementi. To su,

reljef, hidrografija te naselja. U usporedbi sa suvremenom topografskom kartom utvrđena su neka odstupanja u isticanju reljefa, u ucrtavanju riječnih tokova te u lociranju naselja. Ali, navedeni nedostaci ne umanjuju vrijednost ovog izuzetnog kartografskog djela iz 17. stoljeća.

SAŽETAK

Stjepan Glavač je sav svoj umni, fizički rad i umjetničku darovitost usmjerio na svoje, po procesu izrade složeno, a po značenju veliko kartografsko djelo. To je geografska karta Hrvatske iz 1673. godine. Ona, kao djelo jednog autora, pripremana i izrađivana u vrijeme velike političke nesigurnosti kao i ograničenih tehničkih mogućnosti, istinski zadivljuje.

Prema tome, na sve nenamjerno počinjene greške, na sva odstupanja od stvarnih geografskih činjenica, što se mogu utvrditi usporedbom sa suvremenim zemljovidima, treba gledati kroz vrijeme, uvjete i prilike u kakvim je Glavač radio. A one su bile izuzetno teške i pogibeljne.

Glavačev zemljovid, kao prvi detaljan prikaz, iako samo dijela današnje Hrvatske, koristan je za paleogeografska, historijska i druga istraživanja. Kao kartografski i općekulturni dokument Glavačev zemljovid predstavlja vrijedan doprinos nacionalnoj baštini Hrvatske.

Summary

All his intellectual and physical capacities, as well as his artistic talent, Stjepan Glavač directed to his compound and very significant cartographic work. It is the geographical map of Croatia of 1673. As the work of one author, being done in the of great political unsafety and limited technical possibilities, it really fascinates.

Therefore, all unintentionally made mistakes and deviations from the geographic facts which can be ascertained compared to the modern maps, should be observed in the time, conditions and circumstances in which Glavač worked. And they were extremely hard and dangerous.

Glavač's map, as the first detailed representation of although just a part of present-day Croatia, is useful for paleogeographic, historic and other studies. As a cartographic and general-culture document Glavač's map represents a valuable contribution to the national inheritance of Croatia.

LITERATURA I IZVORI

1. MACAN, I.: (1995.) Razmišljanje nad Glavačevim zemljovidom Hrvatske iz godine 1673. *Gazophylacium*, Zagreb, str. 147.-155.
2. MARKOVIĆ, M.: (1988.) Hrvatska na karti Varaždince Stjepana Glavača iz 1673. godine, *Radovi Zavoda za znanstveni rad JAZU - 2* (Varaždin, str. 369.-382.)
3. MARKOVIĆ, M.: (1993.) Hrvatska na karti Varaždince Stjepana Glavača iz 1673. godine, *Descriptio Croatiae*, Zagreb, str. 184.-200.
4. NOVOSEL, P.: (1973.) O Stjepanu Glavaču i njegovoj karti Hrvatske iz 1673. godine, *Geografski glasnik* br. 35, str. 195.-203.
5. VANINO, M.: (1936.) *Kartograf Stjepan Glavač D.I. (1627.-1680.) Vrela i prinosi* sr. 6, Sarajevo, str. 139.-143.
6. VANINO, M.: (1939.) O postanku zemljovida Hrvatske od Stjepana Glavača (1673.), *Hrvatski geografski glasnik* br. 8-10, Zagreb, str. 247.-252.
- *Zemljovid Hrvatske S. Glavača iz 1673. godine*
- *Topografski zemljovidi Hrvatske (1:200 000, 1:100 000)*

Primljeno: 1998-4-16